

Nazim M. M. Dova
Azərbaycan MEA
A.A. Bakıxanov adına
Tarix İnstitutunun "Qarabağ
tarixi" şöbəsinin baş elmi işçisi,
t.e.d.

Məqalədə Ermənistanın hərbi müdaxiləsi ilə Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş Ağdam rayonu ərazisində, azərbaycanlılara məxsus qədim və əhəmiyyətli maddi-mədəniyyət abidələrinin dağıdılması, məhv edilməsi və mənimlənməsi faktları, hərbi münaqişə nəticəsində Ağdam rayonunun təbiətinə, onun ekologiyasına, iqtisadiyyatına vurulmuş ziyanın hərtərəfli və konkret tədqiqi təşkil edir. Eyni zamanda, Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə qırx dörd gün davam edən II Qarabağ savaşında Azərbaycan ordusunun Ağdam rayonu ərazisində qazandığı zəfər tarixindən bəhs olunur. Göstərilir ki, Dövlət Başçımızla şanlı ordumuzun, xalqımızın sarsılmaz iradəsi, birliyi və qardaş Türkiyənin böyük mənəvi dəstəyi ilə qısa müddətdə bu müharibə Azərbaycanın böyük qələbəsi ilə sona çatmış, işğal altında olan bütün torpaqlarımız, o cümlədən Ağdam ərazisi erməni terrorçularından təmizlənmişdir.

İkinci Qarabağ müharibəsində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Heydər oğlu Əliyevin yüksək sərkərdəlik səriştəsi, qarşıdakı çətinliyi əvvəlcədən görüb ondan düzgün çıxmaq bacarığı, rəhbərlik-liderlik istedadı, diplomatik danışıq mərifəti, soy-kökünə barizliyi, xalqına, dövlətinə, torpağına ürəkdən bağlılığı nəticədə Ağdam rayonu (eyni zamanda Laçın və Kəlbəcər rayonları) bir güllə atılmadan, qan axıdılmadan işğalçılardan azad edilmişdir. Cəsur sərkərdə Ali Baş Komandan İlham Əliyev Ağdam rayonunun işğaldan azad edilməsi münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciət etmişdir. Həmin müraciətdə göstərilir: "Əziz həmvətənlər! Bildiyiniz kimi, noyabrın 20-də Ağdam şəhəri və Ağdam rayonunun işğal altında olan hissəsi işğaldan azad edilib. Bu münasibətlə mən Azərbaycan xalqını təbrik etmişdim, ağdamlıları təbrik etmişdim. Bu gün mən buradayam, Ağdam şəhərindəyəm. Ağdam məscidini ziyarət etmişəm, Azərbaycan dövlət bayrağını qaldırmışam. Biz Ağdama qayıtmışıq. Bütün ağdamlıları bu tarixi hadisə münasibətilə bir daha təbrik etmək istəyirəm. Bilirəm ki, ağdamlılar bu günü uzun illər ərzində səbirsizliklə gözləyiblər. Həm işğal dövründə – 30 ilə yaxın müddət ərzində, eyni zamanda, İkinci Qarabağ müharibəsi, Vətən müharibəsi dövründə gözləyirdilər ki, Ağdam işğaldan nə vaxt azad edil-

cək. Biz öz tarixi missiyamızı şərəflə yerinə yetirdik, işğal olunmuş torpaqları düşməndən azad etdik. Döyüş meydanında əldə edilən qələbə imkan verdi ki, Ağdam rayonu, eyni zamanda, Kəlbəcər və Laçın rayonları bir güllə atmadan, bir şəhid vermədən işğaldan azad edilsin".

Azərbaycanın öz torpaqlarını hərbi yolu ilə işğaldan azad etməsi ilə Ermənistan, eləcə də, bu münaqişəyə indiyədək göz yumanlara, hətta haqq qazandıranlara can atanlara cavabı oldu. Azərbaycan işğaldan azad etdiyi torpaqlarda düşmənin tariximizə tutduğu divanı, dini və mədəni abidələrini zərərli vandal davranışı dünyaya nümayiş etdirmək imkanı qazandı. 27 ildir ki, işğal altında saxlanılan torpaqlarımızdakı şəhər və kəndlərimizin xarabalığa çevrilməsi Ermənistanın əslində bu torpaqların əsl sahibinin bir gün geri dönəcəyinə olan inamından xəbər verir. Azərbaycan haqq savaşında qalib gəlməklə yanaşı, işğalçı dövlətin əsl simasını ortaya qoymaq imkanı əldə etdi.

Birinci Qarabağ müharibəsində Ermənistan silahlı birləşmələrinin Ağdamı işğal etməsi ilə rayonun 28 min hektar sahəsi, 38 kolxoz və sovxoz, 24 tikinti-quraşdırma idarəsi, 12 sənaye obyekt, 74 məktəb, 105 səhiyyə ocağı, 271 mədəniyyət müəssisəsi, 67

altında olan ərazilərdə yerləşən abidələrimizin çoxu dağıdılıb, məhv edilmiş, qalanlarının isə ermənilər tərəfindən süni yollarla "erməni xalqına mənsub olması" təbliğ edilir və beynəlxalq ictimaiyyətdə yanlış rəy yaradılır. İşğal zamanı eyni zamanda 808 klub, 927 kitabxana, eksponatları ilə birlikdə 22 muzey və onların filialları, 85 uşaq musiqi məktəbi və onların filialları, 4 teatr, fondunda 100000 qiymətli eksponatı olan 6 şəkil qalereyası, 2 konsert müəssisəsi, mədəniyyət və istirahət parkı, 1892 mədəniyyət və incəsənət müəssisələrinin binaları işğal olunmuş, dağıdılmışdır. İşğal altında olan kitabxanalarda 4,6 milyon nüsxə kitab fondu, 1240 ədəd xalça məmulatları qarət olunmuşdur.

Şuşa qalası tikilməmişdən əvvəl Qarabağ xanlığının mərkəzi Şahbulaq idi. Şahbulaq qalası Ağdam ərazisində XVIII əsrin ortalarında Qarabağ xanı Pənah xan tərəfindən tikdirilmiş və bərpa edilmişdi. Qarabağ tarixçilərinin məlumatına görə Qarabağ xanlığının banisi Pənahəli xan Ağdam şəhərinin 10 kilometrliyində "Şah bulağı" adı ilə məşhur olan bulağın yanında qəsr kompleksi salmış, "daş və əhəngdən məscidlər, evlər, bazar və hamamlar" tikdirmişdir. İnşaati 1751-1752-ci illərdə tamamlanmış bu kompleksdən bulaq yanındakı təpə

Xacə Musa oğlu türbəsidir. Xalq arasında "Sarı Musa türbəsi" adlanan bu abidə 12 üz daşlarından ibarət olub, 3 səviyyəli altlıq üzərində qurulmuşdu və piramida şəkilli damdan ibarət idi. Altlıq və fasad daş bloklarla üzlənmişdir. Dam yastı daş lövhələrlə döşənmişdi. Binanın bütün fasadında işıq üçün deşiklər və bəzəkli çıxıntılar var idi. Giriş qapısı qızılqul ornamentlərlə çərçivəyə alınmışdı. Daxili tərəf kimi bina yeraltı sərđabə və hücrədən ibarətdir. Hücrə müxtəlif heyvan – pələng, ceyran, vəhşi keçi və s. təsvirlərlə örtülmüşdü. Cənub divarında mehrab var idi. Giriş qapısındakı yazı məzarın 1314-cü ildə memar Şahnəzər tərəfindən Qutlu Musa oğlu üçün tikdirildiyini göstərirdi. Abidə 1983-cü ildə bərpa edilmişdi. Təəssüflər olsun ki, "Sarı Musa türbəsi" də bir çox abidələrimiz kimi erməni saxtakarlığının qurbanı olub. Belə ki, türbənin üst kamerasının içərisini xaç obrazına bənzətdiklərinə görə ermənilər türbəni dağıtmasalar da, əvəzində "erməniləşdiriblər". Ermənilər "Sarı Musa türbəsi"nin divar rəsmlərini və divar daşları üzərindəki yazıları pozub yerinə kiçik xaç şəkilləri və erməni yazıları həkk ediblər.

Digər məzar öz memarlıq-məkan quruluşu ilə cəzbedici olmaqla, Uğurlu bəyin olub, XIX əsrə aiddir. Abidə-

QAFQAZIN XİROSİMASI

AĞDAMIN İŞĞALDAN AZAD EDİLMƏSİ VƏ DƏHŞƏTLİ VANDALİZM FAKTLARI

idarə, 99 klub məhv edildi. Eyni zamanda, beş ildən artıq davam edən döyüşlərdə Ağdam rayonundan 5897 nəfər şəhid, 3531 nəfər əlil oldu, 1871 nəfər uşaq yetim qaldı, 126 min nəfər isə doğma yurd-yuvasından didərgin düşdü. Bu, artıq heç bir şərhə və düzəlişə ehtiyacı olmayan acı həqiqətlərdir. ABŞ-ın Qaçqınlarla İş üzrə Komitəsinin 2000-ci il üçün, hesabatına görə Ağdamın 153 min sakinindən 128584-ü ölkə daxilində məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdü. Ermənistan silahlı qüvvələri Ağdam rayonunu işğal etməklə Azərbaycana 6,179 milyon dollar ziyan vurmuşdur. Ermənistan silahlı birləşmələri tərəfindən Ağdam rayonunun bir neçə kəndinin işğalı ifrat qəddarlıq və Cenevrə konvensiyasının normalarının kobudcasına pozulması ilə müşayiət olunmuşdur.

Beləliklə, bütün növ ziyanları cəmləşdirərək demək olar ki, Azərbaycan ərazisinin işğal olunması ilə əlaqədar 311 kənd təsərrüfatı müəssisəsi, o cümlədən 145 üzümçülük-şərabçılıq sovxozu, 1365 avtomobil, 3425 traktor, 7296 su qurğuları, 62 su nasosu və suvarma qurğusu, 1200 km suvarma kanalı, 647,5 min hektar kənd təsərrüfatı sahəsi, 185,8 min hektar səpin sahəsi, 40 min hektar bar verən üzüm plantasiyaları sıradan çıxarılmışdır. İşğal nəticəsində bu torpaqlardan il ərzində 79,4 min ton taxıl, 20,5 min ton pambıq, 324,5 min ton üzüm, 23,5 min ton kartof və s. yığılmır. Minlərlə baş iri buynuzlu mal-qara, o cümlədən minlərlə baş inək və camış, 1 mln 98 min keçi və qoyun ələ keçirilmiş, 20 min ton ət, 75,5 min ton süd, 846 ton xama və s. heyvandarlıq məhsulları itirilmişdir.

Azərbaycan qədim mədəniyyət abidələrinə görə dünyanın ən zəngin ölkələrindən biri sayılır. Təəssüflər olsun ki, 1988-ci ildən Ermənistanın Azərbaycana qarşı başlayan işğalçı siyasəti ərazimizin 20 faizi ilə yanaşı qiymətli mədəni sərəvrlərimiz də düşmənlər tərəfindən məhv edilmişdir. İşğal

üzərində ucalan qala və məscid binası qalmışdı. Elmi ədəbiyyatda Şahbulaq qəsr adı ilə tanınan abidə əslində iri qəsr kompleksinin içqalası olmuşdur. Onun yanında xanın iqamətgahı – imarəti olmuşdur. Yığcam quruluşlu bu qala düzbucaqlı biçimdədir və onun bayır divarları dairəvi və yarımşilindrik bürclərlə möhkəmləndirilmişdi. Divarlar 7 metr, bürclər 8,5 metr hündürlükdə idi. Şahbulaq qəsrinin şimal-qərbində, bulağın yanında olan məscid kiçik daş bina olub ibadət salonu və eyvandan ibarət idi. İbadət salonu kvadrat biçimli olub günbəzlə örtülü olmuşdu. Eyvanın tağları, baza və kapitelləri dördbucaq formada səkkizgüçlü sütunlara söykənirdi. "Pənahəli xan imarəti" Ağdam şəhəri yaxınlığında olub dağınıq şəkildə dövrümüzdə gəlib çatmış iki binadan ibarətdir. Bu kompleks Pənahəli xanın 1738-ci ildə Xorasandan – Nadir şahın xidmətindən uzaqlaşaraq Qarabağda xanlıq quruculuğuna başladığı ilk illərdə inşa edilmişdir. İmarətin, nisbətən böyük ölçülü əsas binası müxtəlif ölçülü otaqlardan ibarətdir. Bu birmərtəbəli evdə, eyvanlı salon mərkəzi mövqe tutur. Salonun qapısı üçtağlı dərin eyvana açılır. Binanın uzunluğu 16 metri keçən baş fasadı Azərbaycan yaşayış evləri ənənəsinə uyğun cənuba yönəlmişdir. İmarətin ikinci binası uzunsov düzbucaq formada olub iki otaqdan ibarətdir. Giriş qapısı və pəncərələri həyətdə – şərqi yönəlməmiş bu otaqlar tağbəndlərlə örtülmüşdür. Kompleks saray və yaşayış məhəlləsi, həmçinin Pənah xanın, İbrahimxəlil xanın, Sarıcalı xanın, Mehdiqulu xanın və onun oğlunun, Natəvan xanın və onun oğlunun məzarlarından ibarətdir. "Pənah xan imarəti" 1985-1986-cı illərdə bərpa edilmişdi.

Bu bölgənin ərazisindəki məzarlar yalnız Azərbaycanda deyil, həmçinin bütün dünyada öz memarlıq xüsusiyyətlərinə və dekorasiyasına görə fərqlənir. Onlardan biri Xaçın Türbəli kəndindəki dünya əhəmiyyətli Qutlu

nin 8 küncü korpusu daha qədimdir. Fasadın və interyerin qarışdırılmış bəzəkləri və tağ çıxıntıları bu məzarı həmin dövrə aid geniş yayılmış sadə bəzəkli digər abidələrdən fərqləndirir. Xarici ornament bəzəklərdən başqa, abidə hissələrinin mükəmməlliyi və dekorasiyası sayəsində xoş təəssürat yaradır. Məzarın divarları səliqəli çapılmış yerli mənşəli daşlardan ibarət idi. Burada həmçinin Maqsudlu, Boyəhmədli, Paprəvənd, Qarapirimli, Kəngərli kəndlərində və Qalayçılar və Qazançılar kəndləri arasında məzarlar var idi. Kəngərli kəndindəki bu abidələrdən biri 1985-ci ildə, Qarapirimli və Paprəvənd kəndlərində olanlar isə 1987-ci ildə bərpa edilmişdir. İşğaldan azad edildikdən sonra məlum olur ki, bu tarixi memarlıq abidəsi erməni vandalları tərəfindən tamamilə dağıdılmışdır.

İslam memarlıq nümunələri içərisində məscidlər üstünlük təşkil edirdi. Onlardan ən məşhuru və mühümü 1868-1870-ci illərdə Ağdam şəhərində tikilmişdi. Bu məscidin memarı Şuşadakı Gövhərağa və Füzulidəki Hacı Ələkbər, Horadiz və Qoçəhmədli məscidlərinin memarı olmuş Kərbəlayi Səfərxan Qarabaği olmuşdur. Dördkənc formalı məscid və minarələri yerli əhəngdaşı və bişmiş kərpicdən tikilmişdi. Bu səbəbdən məscidin əsas fasadı ağ rəngli olub, yarıqaranlıq baş girişin üstü hündür, dərin, ox formalı örtüklə örtülmüşdü. Giriş qapısının üzərindəki yazı aydın görünürdü. Sadə bəzəkli mehrab taxçasının üzərindəki kitabədə dekor ustasının adı (mərhum Kərbəlayi Nəqqaş Təbrizinin oğlu ustad Məhəmməd Nəqqaş Təbrizi) və təmir tarixi (hicri 1331, miladi 1913-cü il) yazılmışdır. Giriş qapısının sağ və sol tərəflərindəki pəncərələr baş fasadın zənginliyində mühüm rol oynayırdı. Məscidin daxilində qadınlar üçün tikilmiş eyvanlar, tağ tavan və günbəzlə örtülür.

(Davamı 3-cü səhifədə)

(Əvvəli 2-ci səhifədə)

Dördkünc daş sütunlardan ibadət zalı mərkəzdən 3 hissəyə ayrılır. Daxili quruluşun əsas elementləri olan mehrab və məscidin minarələri Məhəmməd Şükufi Təbrizi tərəfindən zövqlə bəzədilmişdir. Minarələrin azan yerinin, məscid divarlarının tikilməsində əhəng daşından istifadə edilmişdir. Minarələrin çardaqlarının ağac hissəsi Qarabağ xalçalarına bənzəyirdi. Məscid 1988-89-cu illərdə bərpa edilmişdi. Burada Xıdırlı, Qiyaslı (1985-ci ildə bərpa edilib), Şahbulaq, Paprəvənd, Abdal və Gülablı kəndlərində müəyyən sayda oxşar məscidlər var idi. Təəssüflər olsun ki, bu müqəddəs məkanlardan əsər-ələmət qalmamışdır.

Ağdamda İslam memarlığının başqa bir nümunəsi Gülablı hamamı idi. Tamamilə Şərq memarlığı üslubunda tikilmiş hamamın müəllifi Kərbəlayi Səfi-xan Qarabağidir. Hamam tikilişinə görə, Azərbaycanın bu bölgəsində yeganə abidədir. Hamam 6 otaq, 2 su saxlanılan hovuz, 1 əlavə otaqdan ibarət olub, qaya daşlarından tikilmişdi. Hamamın əsas zalı sağ və sol tərəflərdə olan 2 otaqlı dar dəhliz vasitəsi ilə əlaqələnirdi. Zəlif daxili divarları 8 küncü idi və tavan divarlar arasında bölünmüşdü. Hər iki zəlif tavanları eyni ölçüdə və eyni tərkibdə idi. Zəliflərdən birinin mərkəzində Şərq üslubunda olan 8 küncü fəvvarə var idi. Tavanlar tağlarla, hövzələr isə kobud günbəz ilə təmamlanırdı. Bu tarixi İslam memarlığı da, erməni vandalizminin qurbanına çevrilmişdir.

Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş digər ərazilər kimi Ağdam da çox qədim yaşayış məskəni idi. Bunu Çalağantəpə, Leylatəpə, Üzərlikəpə, Çıraqtəpə, Qarahacı, Göytəpə, Gavurqala təpə və qədim məzarlıqlar sübut edir. Azərbaycan arxeologiyasında ilk əkinçi-maldar tayfaların maddi mədəniyyətinin tədqiq olunmasında Çalağantəpə və Leylatəpə abidələrində aparılan qazıntıların böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Çalağantəpə sakinləri artıq e.ə.VI-V minilliklərdə suvarma əkinçiliyi və oturaq maldarlıqla məşğul olmuş, dulusçuluq, daşıqlama və sümüksüzləmə sahəsində böyük nailiyyətlər əldə etmişlər. Leylatəpə sakinləri ilk dulus çarxından istifadə etməyə başlamışlar. Bununla da Azərbaycanda ilk dulus çarxından istifadə olunması tarixi e.ə. IV minillikdən başladığı sübut olunmuşdur. Bu vaxt qablara boyaq da vurmuşlar. Maraqlı doğuran cəhətlərdən biri də Leylatəpədə içərisində uşaq dəfn olunmuş bir ədəd küp qəbrinin aşkar edilməsidir. Bu bütün Zaqafqaziya ərazisində ən qədim küp qəbridir. Təəssüflər ki, bu tarixi abidə də erməni vandalları tərəfindən dağıdılmışdır.

Ağdam şəhərinin şərqində yerləşən Üzərlikəpə yaşayış məskəni Orta Tunc dövrünə (e.ə.II minilliyin I və II yarısı) aid memarlıq abidəsi idi. Onun ərazisi 2 ha, hündürlüyü 9,8 metr idi. Mədəni təbəqənin qalınlığı 3 metr olub, tikinti qalıqları, keramika və daş materialı ilə zəngindi. Yaşayış məskəni oraqlar, ailəvi quyular, gil qab-qaçqlar, həvəngdəstələr, gil nehrə qalıqları, tunc məmulatlar, həndəsi na-xışlı bişmiş qırıntı saxsı qablar, gil-dən qədim fiqurlar və əhalinin kənd təsərrüfatında, maldarlıqda və bağçılıqda istifadə etdiyi digər maddi mədəniyyət nümunələri tapılmışdır.

İşğaldan azad edildikdən sonra məlum olur ki, Ağdamın Üzərlikəpə yaşayış məskəni yer üzündən silinmişdir.

Qeyd edək ki, Qarabağın ilk orta əsrlərə aid şəhər tipli ən möhtəşəm yaşayış məskəni Ağdam rayonunun Bo-

yəhmədli kəndi yaxınlığında xarabalığı olan Govurqaladır. Burada memarlıq sənətinin gözəl nümunələrinə rast gəlinmişdir. Axtarışlar zamanı ağ daşdan məbəd açılmış və onun içərisindəki daş sənduqədə Alban hökmdarı Hamamanın qardaşının dəfn edildiyi müəyyən edilmişdir. Govurqalanın "Xırman yeri" adlanan hissəsində antik dövrün sonlarına aid geniş salonlu məbəd kompleksi üzə çıxarılmışdır. Gavurqalada həmçinin 40 ha əraziyə malik olan, III-X əsrlərə aid qədim şəhər və məzarlıq yeri aşkar edilmişdir. İlk dəfə 1959-cu ildə aşkar edilmiş şəhərin Aluen şəhərinin və Alban çarının iqamətgahının qalıqları olduğu güman edilir. 20 il davam edən arxeoloji qazıntıları zamanı Alban çarı Georgi Hamamanın qardaşının məzar kitabəsinin, ibadətqahlarının qalıqları, muncuqlar, toxuculuq alətləri, daş binalar və digər qalıqlar aşkar edilmişdir. Maddi-mədəniyyət abidələri içərisində Suriyada hazırlanmış şüşə ötir qabları və Bizans imperatoru I Anastasiyanın şəkli olan pullar da var idi.

Ağdam həm də 694 eksponatı olan Çörək Muzeyi ilə fəxr edirdi. Ötən əsrin 80-ci illərinin əvvəllərində professor Əbülfəz Qasımovun böyük zəhməti sayəsində yaradılmış keçmiş Sovet İttifaqında ikinci olan bu muzeyin şöhrəti bütün dünyada yayılmışdı. Müqəddəs nemətə sonsuz ehtiramın rəmzi

ra həmin abidələrin yerləşdiyi ərazilərin partladıldığı, yandırıldığı və ya texnika ilə uçurularaq yerlə-yeksan edildiyi məlum olmuşdur.

Ağdam rayonu meşəçiliyi Xankəndi Meşə Təsərrüfatı İdarəsinin tabeliyində olmaqla ərazisində işğaldan əvvəl 1736 hektar dövlət meşə sahəsi, 710 hektara qədər kolxoz meşəsi, 560 hektar işmədəni meşə sahəsi olmuşdu. Qeyd olunan mədəni meşə sahələri kəsilərək müxtəlif məqsədlərlə istifadə olunmuş və hazırda, həmin meşələrdən əsər-ələmət qalmamışdır.

Ağdam rayonunda ehtiyatları 64863 min kub metr olan və mişar daşı istehsalına yararlı, istismar olunan Şahbulaq əhəngdaşı yatağı, sement istehsalına yararlı Çobandağ əhəngdaşı, Boyəhmədli gil və Şorbulaq gil yataqları, ehtiyatları 3999 min kub metr olan və üzlük daşı istehsalına yararlı Gülablı əhəngdaşı yatağı, kərpic istehsalına yararlı Ağdam gil yatağı, ümumi ehtiyatları 29599 min kub metr olan Xaçınçay və Qarqarçay qum-çınqıl qarışığı yatağı ermənilər tərəfindən işğal olunmuş ərazilərdə qalmış və qəddarlıqla mənimlənilmişdir.

Ağdam rayonunun keçmiş "Lenin" küçəsində diametri 80 metr, hündürlüyü 25 m, yaşı 150 il olan 2 ədəd şərq çinarı "28 aprel" prospektində diametri 90 sm, hündürlüyü 25 m, yaşı 200 il olan 2 ədəd şərq çinarı, Qasımlı sove-

zəsizlik təmin olundu. Qələbənin əldə olunması ilə müharibə gedən ərazilərə bitişik olan rayonların dinc sakinlərinin həyat və ləyaqətinin təhlükəsizliyi təmin edilməklə Beynəlxalq humanitar hüququn prinsipləri reallaşdı. Azərbaycan cəmiyyətinin iqtisadi münasibətlərində, bu münasibətlərin təkmilləşdirilməsi və iqtisadi yüksəlişində işğaldan azad olunmuş bütün təbii sərvətlərin (əkin sahələrinin, meşələrin, təbii ehtiyatların, su mənbələrinin və s.) rolu artmaqla dövlətimizin iqtisadi inkişafı təmin edildi.

Alternativi olmayan sərkdənin fitri istedadı, yüksək bacarığı nəticəsində bir milyondan artıq Azərbaycan vətəndaşının ən müqəddəs arzusu reallaşdı, 30 illik yurd həsrətinə son qoyuldu. Azərbaycanın əsarətdə olan torpaqları işğaldan azad edilməklə BMT-nin 4 mühüm qərarı reallaşdı. Eyni zamanda, torpaqlarımız işğaldan azad olunmaqla Qarabağın özəli Azərbaycan ərazisi olduğu təsdiqləndi, çünki heç kəs öz evini, dini inanc məkanını, əkdüyü ağacı, becərdiyi torpağı viranə qoya bilməzdi, ermənilər isə öz barbarlıq hərəkatları və ümumbəşəri cinayətlər törətməklə bu torpağın sahibi olmadıqlarını sübut etdilər. Azərbaycanın Qarabağda şanlı qələbəsi ilə Ali Baş Komandanın liderlik bacarığı tam sübut olundu və xalqın qəlbində əbədi Prezident, milli lider olaraq yuva saldı. Azərbaycan Pre-

QAFQAZIN XİROSİMASI

AĞDAMIN İŞĞALDAN AZAD EDİLMƏSİ VƏ DƏHŞƏTLİ VANDALİZM FAKTLARI

olan "Çörək muzeyi" dünyada bu tipli yeganə mədəniyyət abidəsi idi. Burada 7 min il yaşı olan buğda toxumları, kosmonavt çörəklərinin nümunəsi, kənd təsərrüfatı alətləri, şərq sobaları və dünyanın, həmçinin Azərbaycanın müxtəlif ərazilərindən olan çörək nümunələri var idi. Ağdamda həmçinin XIX əsrə aid olan və gündə 10 ton buğda dəni üyüdə bilən dəyirmanlar tikilmişdi. II Dünya müharibəsində Leninqrada (indiki Sankt-Peterburq) mühəsirəsi zamanı ölmüş uşağın çörək payını uşağın anası bu muzeyə təqdim etmişdi. Muzeyin həmçinin zəngin ədəbiyyat fondu vardı. Burada dəyirman da işləyirdi. Üyüdülmüş undan buradaca təndirə yapılan milli çörəklər bişəndən sonra dequstasiya zalında muzeyə gələn qonaqların süfrəsini bəzəyirdi. Çox təəssüf ki, bu cür nadir muzey xain, nankor "qonşularımız" tərəfindən tamamilə yerlə yeksan olunub dağıdılmışdır.

Apardığımız araşdırmalardan məlum olur ki, Ağdam rayonunda dünya əhəmiyyətli 35 memarlıq abidəsi, 39 arxeoloji abidədən heç bir iz qalmamışdır. İşğaldan azad olunduqdan son-

tinin Şelli kəndində diametri 100 sm, hündürlüyü 25 m, yaşı 250 il olan 1 ədəd şərq çinarı, Ağdamın Qarağac adlanan yerində diametri 90 sm, hündürlüyü 25 metr, yaşı 200 il olan 3 ədəd şərq çinarı, Sarıhacılı kəndində diametri 120 sm, hündürlüyü 28 metr, yaşı 200 il olan 2 ədəd şərq çinarı, Əliağalı kəndində diametri 110 sm, hündürlüyü 26 metr, yaşı 200 il olan 2 ədəd şərq çinarı və Boyəhmədli kəndi ətrafında geniş bir sahəni əhatə edərək ərazinin susaxlama xüsusiyyətlərinə kömək edən diametri 220 sm, hündürlüyü 25 metr, yaşı 400 il olan 71 ədəd şərq çinarı pasportlaşdırılmış təbiət abidəsi kimi qorunurdu. Təəssüflər olsun ki, bütün bu və ya digər təbiət abidələri Ermənistan silahlı birləşmələri tərəfindən doğranaraq aparılmış, yandırılmış və dağıdılmışdır.

Müharibədə Azərbaycanın qələbəsi ətraf mühitin mühafizəsini reallaşdırdı, ərazidəki mövcud təbii ehtiyatlardan istifadəni tarazlaşdırdı və dünyanı əhatə edən ekoloji problemin aradan qaldırılmasını şərtləndirdi. Silah, narkotik və insan alverinin qarşısı alınmaqla bəşəriyyət üçün mənəvi və fiziki təhlü-

zidenti – təcrübəli bir kapitan olaraq möhtəşəm-məqsədyönlü fəaliyyəti ilə Azərbaycan Gəmisini tarix okeanının tufanlarından, qasırgılarından sağ-salamat keçirib uğurla irəliyə aparan əvəz olunmaz lider olduğunu təsdiqlədi. Eyni zamanda, Ali Baş Komandan İlham Heydər oğlu Əliyev Vətən müharibəsindəki şanlı qələbəsilə əsl insan, böyük rəhbər, təcrübəli ictimai-siyasi xadim, cəsur sərkdə, vətənpərvər vətəndaş olduğunu sübuta yetirdi.

Ağdam rayonu işğaldan azad edildikdən sonra dağıdılmış Ağdam şəhərinə ("Qafqazın Xrosimasi"na) gələn Ali Baş Komandan bütün Azərbaycan xalqını, o cümlədən ağdamlıları təbrik edib dərin məzmunlu nitq söyləmişdir... "Biz son 17 il ərzində münaqişənin həlli üçün hüquqi baza yaratdıq. Mən bütün beynəlxalq təmaslarımnda Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı Azərbaycanın mövqeyini, tarixi həqiqətləri və mövcud vəziyyəti bütün həmkarlarıma çatdırmışdım... ..Biz informasiya müharibəsində qələbə qazandıq. Biz Xocalı soyqırımını haqqında dünyaya dolğun məlumat verdik. Xocalı soyqırımını haqqında dünyada məlumat yox idi. "Xocalıya ədalət!" kampaniyası, 10-dan çox ölkə tərəfindən Xocalı soyqırımının soyqırımını kimi tanınması demək olar ki, münaqişə ilə bağlı həqiqəti əks etdirən mənzərəni yaratdı və dünya ictimaiyyətinə çatdırdı. Biz pandemiya dövründə 30-dan çox ölkəyə humanitar maliyyə yardımı göstərmişik, o cümlədən Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının xətti ilə Qoşulmama Hərəkatına xüsusi bir yardım göstərmişik. Görülmüş bütün bu işlər səmərəsini verdi. Biz xalqımız üçün əsas məsələ olan Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ məsələsində lazımı beynəlxalq dəstəyi ala bildik.

(Davamı 5-ci səhifədə)

Mən bu 17 il ərzində daim deyirdim ki, biz iqtisadi sahəyə güclü təkan verməliyik, iqtisadi müstəqilliyimizi təmin etməliyik və təmin etdik. Bu gün biz iqtisadi cəhətdən heç kimdən deyilik. ...Bu amillər gücümüzü artırdı, qələbəmizi şərtləndirdi. O amillərin arasında birinci nömrəli məsələ hərbi gücümüzdür. Mən dəfələrlə demişdim ki, bizim üçün hərbi gücümüzün möhkəmləndirilməsi birinci məsələdir. ... Bu gün bir çox ölkələrdə, inkişaf etmiş ölkələrdə bizim təcrübəmiz öyrənilir. Bu gün bu məsələ ilə məşğul olan bir çox ekspertlər qeyd edirlər ki, Azərbaycan XXI əsrin müharibəsini aparıb. XXI əsrdə ilk dəfə olaraq, bu miqyasda və bu səmərə ilə qısa müddət ərzində tarixi nailiyyətlər əldə edilib. Eyni zamanda, biz ordumuzun döyüş potensialını gücləndirirdik. Çünki tam aydın idi ki, tək silahlarla qələbə qazanmaq mümkün deyil. Bayrağı qaldıran, bayrağı düşmənin mövqeyinə sancan, azad edilmiş torpaqlara sancan əsgərdir, zabitdir. Bizim əsgər və zabitlərimiz aslan kimi vuruşdular. ...Bax, bütün bu amillər bizim qələbəmizi şərtləndirdi. Mən bir daha qeyd etmək istəyirəm ki, ağdamlılar bu günü uzun illər ərzində - 30 ilə yaxın idi gözləyirdilər. Eyni zamanda, İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı da gözləyirdilər.

Mən bilirəm və hiss edirəm ki, bizim şəhərlərimiz, rayonlarımız, kəndlərimiz işğaldan azad olunduqca ağdamlılar da fikirləşirdilər ki, nə vaxt onların kəndləri, Ağdam şəhəri azad olunacaq. Cəbrayıl azad olundu, Füzuli azad olundu, Hadrut azad olundu, Zəngilan, Qubadlı, Suqovuşan, Şuşa azad olundu və yəqin ki, ağdamlılar fikirləşirdilər ki, nə üçün Ağdam azad olunmur? İndi mən bunu deyə bilərəm. Amma mən istəyirdim, bunu hansısa formada ağdamlılara çatdırım, amma onlar da başa düşürlər ki, müharibə dövründə bunu edə bilməzdim. Burada beş müdafiə xətti var. Düşmən bizi buradan gözləyirdi. Biz imkan verə bilməzdik ki, düşmənin gözlədiyi yerdən hücum keçək. Biz bu istiqamətdə kifayət qədər böyük hərbi birləşmə saxlamışdıq ki, düşmənin hərbi qüvvələri də burada qalsın, başqa yerə getməsin. Füzulini, Hadrutu, Xocavənd rayonunun böyük hissəsini və Şuşanı azad edəndən sonra təbii ki, biz artıq Ağdam şəhərinə istiqamət götürmüşdük və əmr verilmişdi ki, növbəti istiqamət Ağdamdır. Düşmən də bilir və artıq etiraf edir ki, əgər onlar torpaqlarımızın azad edilməsi ilə bağlı mənim şərtlərimi qəbul etməsəydilər, burada məhv olacaqdılar. Çünki biz Ağdama gəlirdik. ...

Müharibənin bütün sirlərini açmaq hələ ki, tezdir. Vaxt gələcək çox maraqlı məsələlər üzə çıxacaq. Ancaq bu gün tam rahat deyə bilərəm ki, Ağdam əməliyyatı planlaşdırılırdı. Biz Ağdamı onsuz da alacaqdıq. Amma itkilər olacaqdı, özü də böyük sayda. Ona görə Şuşanı və noyabrın 9-da 70-dən çox kəndimizi azad edəndən sonra düşmənin beli qırıldı, təslim oldu, ağ bayraq qaldırdı, mənim şərtlərimə əməl etdi və öz məğlubiyyətini etiraf etdi.

QAFQAZIN XİROSİMASI

AĞDAMIN İŞĞALDAN AZAD EDİLMƏSİ VƏ DƏHŞƏTLİ VANDALİZM FAKTLARI

Əgər biz Ağdama planlaşdırdığımız əməliyyatı həyata keçirsəydik, bax, burada minlərlə erməni hərbiçisi ya fərari olacaqdı, ya da məhv olacaqdı. Biz göstərdik ki, döyüşkən xalq Azərbaycan xalqıdır. Biz göstərdik ki, heç vaxt bu işgalla barışmayacağıq. Bax, bütün Ağdam şəhəri dağıdılıb. Oranı onlar 1990-cı illərdə dağıdıblar ki, əgər sülh müqaviləsi imzalanırsa, Azərbaycan xalqı gəlib burada yaşaya bilməsin. Hər tərəf minalanıb. Ən çox minalar məhz buradadır. Amma səhv etdilər. Biz bütün bu illər ərzində bir amalla, bir arzu ilə yaşamışıq ki, bu torpaqlara qayıdaq və qayıtmışıq....

Bu gün Ağdam şəhərini dağılmış vəziyyətdə görmək çox ağırlıdır. Amma mən bir neçə il bundan əvvəl bu bölgədə olarkən, bizim səngərlərdə olarkən, o binanı binoklla görmüşəm. Bu hissləri sözlə ifadə etmək çətin-dir, mümkün deyil. Öz torpağımızda öz şəhərimizi, bax, o binanı binoklla uzaqdan görmək, buraya gələ bilməmək nə qədər ağırlı idi. Dəfələrlə təmas xəttində olarkən, səngərlərdə olarkən, fikirləşirdim ki, gün gələcək biz qayıdacağıq, biz öz ərazi bütövlüyümüzü bərpa edəcəyik. Bu gün mən Ağdam məscidinə Məkkədən gətirdiyim "Qurani-Kərim"i bağışladım. Mən xoşbəxt adamam ki, dörd dəfə Məkkə ziyarətində olmuşam. Bir dəfə rəhmətlik atamla, üç dəfə isə Prezident kimi. Xoşbəxtəm ki, mən ailə üzvlərimlə bərabər müqəddəs Kəbənin içində dualar etmişəm. Hər bir insanın ürəyində nə varsa, mənim ürəyimdə də eyni duyğulardır. Etdiyim duaların arasında birinci duam torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi idi. Allahdan xahiş edirdim, mənə güc versin ki, biz torpaqları işğalçılardan azad edək, o xoşbəxtliyi bizə nəsib etsin, biz yenə də dədə-baba torpağı-mıza qayıdaq.

Bu 44 gün ərzində bizə mənəvi və siyasi dəstək verən Türkiyə Cümhuriyyəti olub, mənim qardaşım Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğan olub və bir neçə digər müsəlman və qeyri-müsəlman ölkələrin rəhbərləri olub. Biz bu Qələbəni birlik, əzm, iradə və güc hesabına əldə etdik... Bu gün tarixi bir gündür. Biz şanlı Qələbəmizi qeyd edirik. Dağılmış Ağdam şəhəri erməni vəhşiliyinin şahididir. Biz Ağdam şəhərini bərpa edəcəyik, bütün kəndləri bərpa edəcəyik. Heç kimdə bu haqda şübhə olmasın. Bu, böyük iş olacaqdır. Əlbəttə ki, böyük zəhmət tələb edəcək. Amma necə ki, biz 44 gün ərzində birlik göstərmişik, əminəm ki, azad edilmiş torpaqlarımızın bərpası işində də birlik, əzmkarlıq göstərəcəyik. Bütün şəhərlərimizi bərpa edəcəyik, daha da gözəl şəhərlər olacaqdır. Şəhərlərimizdə qalan tarixi abidələri bərpa edəcəyik və bir daha gücümüzü göstərəcəyik. Biz Qələbəmizi dəmir yumruq hesabına, düşməni qova-qova qazanmışıq və indi durmuşuq öz torpağımızda. Eşq olsun Azərbaycan xalqına! Eşq olsun Azərbaycan əsgərinə, Azərbaycan zabitinə! Ağdam bizimdir! Qarabağ Azərbaycandır!".